

La varietat lingüística geogràfica del Baix Ebre i el procés d'estandardització. Manteniment i pèrdua de formes pròpies. Un tast

1. PRÈVIA

La comunicació que presentem¹ és fruit del projecte que porta el mateix nom i que va ser guardonat al final de l'any 2013 amb la IV Beca Joan Veny, concedida per l'Institut Ramon Muntaner (IRMU) —fundació privada dels centres d'estudis de parla catalana—, amb el suport de la Direcció General de Política Lingüística del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. La beca Joan Veny s'atorga a treballs de recerca que tenen com a objectiu l'estudi sobre bases empíriques de qualsevol aspecte que tinga relació amb la variació lingüística de la nostra llengua.

Abans de començar, volem agrair a l'IRMU la concessió d'aquesta beca al nostre projecte i, a la vegada, manifestem el plaer que suposa participar en les Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Móra la Nova.

2. JUSTIFICACIÓ

El termini establert per al desenvolupament del projecte és de dos anys. Han passat uns deu mesos des que se'ns va concedir i, per tant, el material que expossem avui no deixa de ser una fotografia incompleta d'una obra que encara no ha arribat ni a la meitat del seu periple. És per això que no hi trobaran dades completes, conclusions definitives o buidatges sistemàtics de fenòmens lingüístics, sinó algun petit tast d'allò que a hores d'ara ja hem investigat i que avui hem cregut

1. Agraiem els comentaris que el doctor Pere Navarro ens ha suggerit a partir de la lectura d'aquest text.

interessant de mostrar. Els resultats que ensenyem en els mapes són els que s'han enregistrat fins al moment. És possible que properes enquestes afegisquen noves solucions a les ja obtingudes.

Considerant el temps limitat de què es disposa per a l'exposició, hem optat per prioritzar l'aportació de dades descriptives més que no pas per reflexionar a fons sobre el model d'estandardització de la llengua, les seues vicissituds històriques o les dificultats amb què s'ha anat topant al llarg de l'últim segle, aspectes sobre els quals ja existix abundant bibliografia. Amb tot, no mancaran referències a la varietat estàndard, ja que un dels objectius del nostre estudi és analitzar la presència de trets de la parla del Baix Ebre en particular —i del tortosí en general— en aquesta varietat comuna.

Volem aclarir d'inici que allò que pretenem és investigar l'aportació de la varietat lingüística del Baix Ebre al procés d'estandardització del català i l'efecte que produïx l'estàndard en les formes lingüístiques tortosines, però no pas —com s'ha publicat en algun mitjà— estudiar el «procés d'estandardització de la varietat lingüística del Baix Ebre». Hi ha un matis fonamental: no volem estandarditzar la varietat lingüística d'una comarca —de la qual cosa es podria deduir que s'han d'estandarditzar quaranta-una varietats lingüístiques a Catalunya i trenta-set més de la resta del domini lingüístic. No. L'estàndard és *una* varietat lingüística codificada que ha de servir, per a tots els parlants, com a model de referència per als usos formals de la llengua, i és imprescindible l'acceptació d'aquest model per a la consciència de pertinença a un grup lingüístic.

Les dades obtingudes a través de la realització d'enquestes a les diferents localitats de la comarca seran comentades des de l'òptica a què alludíem: la consideració que es fa de les diverses formes lingüístiques des del punt de vista de la normativa i la seua presència en l'estàndard. No tenim temps de desenvolupar aquí una distinció que ens semblaria pertinent ara, entre estàndard i normativa. Marí (1992) ho sintetitza dient que la normativa és l'esquelet de l'estàndard i que hi ha molts elements de l'estàndard sobre els quals la normativa no es pronuncia. Nosaltres hi aprofundirem en el treball definitiu. Ens limitem a exemplificar, com a mostra, el cas dels plurals del tipus *hòmens, jóvens*, que, tot i ser normatius, no són les variants que l'ús —l'estàndard— ha generalitzat i, en conseqüència, si bé es tracta de formes generals al Baix Ebre en el segment de població gran, són variants que tendixen a desaparèixer en favor de *homes, joves*.

El qüestionari que fem servir és el propi de les enquestes dialectològiques.² A partir del buidatge que estem duent a terme, s'organitzaran els materials lingüístics en els apartats de fonètica, morfologia, lèxic i sintaxi. La mostra que avui els

2. Basat en el qüestionari emprat en l'*Atlas lingüístic del domini català* (ALDC), de Joan Veny i Lúdia Pons.

ensenyem és forçosament limitada per les raons adduïdes. Amb tot, hem intentat de seleccionar algun tret lingüístic de cada un dels apartats esmentats³ i, d'altra banda, ens hem preocupat perquè tots els municipis hi siguen representats.

Volem fer palesa, de bon començament, la nostra fascinació pel coneixement del territori que atresoren els diferents informants amb els quals hem parlat, hòmens i dones, per l'enorme cabal lingüístic que posseïxen i per la capacitat que han tingut els nostres pares i iaïos d'emmotlar-se, amb respecte i estima, a una terra que els ha donat tot allò que necessitaven per a viure. I constatem, també, que aquesta terra on van créixer i el seu estil de vida han experimentat uns canvis substancials inimaginables per a molts d'ells i, en lògica conseqüència, també ha canviat la llengua amb què van aprendre a xalar i, si se'm permeten els localismes, a esmelegar-se i a aixorejar-se.⁴

Per a la descripció i la localització dels trets lingüístics, el nom de cada població serà abreujat de la manera que especifiquem:

L'Aldea: Alda	Deltebre: De
Aldover: Aldr	Paüls: Pa
Alfara: Alf	El Perelló: Pe
L'Ametlla de Mar: Amt	Roquetes: Ro
L'Ampolla: Amp	Tivenys: Ti
Benifallet: Be	Tortosa: To
Camarles: Ca	Xerta: Xe

3. L'ESTANDARDITZACIÓ DEL CATALÀ I ELS DIALECTES GEOGRÀFICS

3.1. *El concepte*

Es pot definir l'estandardització com un procés pel qual es fixa una varietat lingüística amb la pretensió que esdevinga comuna per als usuaris d'una llengua i que ocupe les funcions formals que tota llengua moderna necessita, més enllà de la intercomprensió dels seus membres. Bibiloni (1997, p. 33) afirma que el concepte és coincident amb el que a casa nostra s'ha anomenat *normalització lingüística* i, en altres contextos, *planificació lingüística*. Es podria puntualitzar, tanma-

3. Per raons d'espai i de recollida de dades en curs, no oferirem resultats de l'apartat de sintaxi.

4. Algunes paraules emprades en aquest paràgraf no són al *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (DIEC). En som conscients. Ens permetem d'usar-les per exemplificar el que estem exposant. *Esmelegar-se* és la forma com es pronuncia el verb *esbelegar* a la comarca, amb una nasalització de la consonant bilabial, i no la trobem tampoc en el *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB). *Aixorejar* la recull el DCVB; té el sentit de *deixondir*, *espavilar*. Respecte a *emmotlar*, vegeu més endavant l'apartat de consonantisme (4.1.3).

teix, que la normalització lingüística és un concepte més ampli, ja que implica emprendre actuacions per a afavorir l'ús de la llengua en tots els àmbits, mentre que el terme *estandardització* se circumscriuria a l'elaboració d'una varietat lingüística apta per a les funcions que se li exigixen. El procés d'estandardització inclou, a la vegada, la normativització, això és, l'establiment de la norma per part de l'organisme autoritzat —la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans. Així, la normalització lingüística és responsabilitat de les autoritats polítiques i també de la ciutadania, mentre que la normativització i el procés d'estandardització haurien de dependre dels lingüistes.

Pompeu Fabra parlava de *llengua literària*.⁵ De fet, un dels projectes que quedà interromput als anys vint del segle passat per les dificultats amb què topà i per la lentitud amb què avançava va ser el de l'anomenat *Diccionari de la llengua literària*, que pretenia ser un inventari lexicogràfic de tots els mots de la història de la llengua. Un projecte ambiciós i inacabat del qual es podria dir que ha begut l'IEC en emprendre, en els últims decennis, el *Diccionari descriptiu de la llengua catalana* (DDLC).⁶

Avui, la distinció entre llengua literària i llengua estàndard és clara. Reservem la primera denominació per a les possibilitats que oferix la llengua en els usos literaris, que inclouen tot un conjunt de registres, mentre que la segona s'ocupa específicament del model de llengua formal, normativitzada i adreçada als usos formals de la comunitat.⁷

3.2. *Pompeu Fabra, el procés d'estandardització i els dialectes geogràfics*

Si volem fixar-nos en el procés d'estandardització del català, hem de parlar d'un nom en majúscules: Pompeu Fabra. No és la pretensió d'aquesta investigació presentar la seua obra a fons, sinó tan sols atansar-nos a algunes idees, opinions i actuacions del gramàtic que tenen a veure amb la variació dialectal geogràfica —en atenció especial a la nostra àrea d'estudi— i amb la consideració d'aquesta variació en relació amb l'estàndard. Les obres que tradicionalment s'han considerat prescriptives en el procés de normativització són les *Normes ortogràfiques* (1913), el *Diccionari ortogràfic* (1917), la *Gramàtica catalana* (1918) i el *Diccionari general de la llengua catalana* (DGLC) (1932).

Ja advertim d'inici que les referències al tortosí són pràcticament inexistentes, perquè el focus d'atenció Fabra el tenia fixat en les grans regions dialectals (català,

5. També de *llengua nacional, llengua comuna, llengua general*.

6. Consultable a <http://dcc.iec.cat/ddlc>. Recollirà tots els mots de la llengua, independentment de si són normatius o no, ja que no es tracta d'un corpus prescriptiu sinó descriptiu.

7. La distinció es deu, en part, a l'obra *Llengua standard i nivells de llenguatge*, de López del Castillo (1976), que aportà una reflexió sobre el terme *estàndard* i introduí l'estudi dels anomenats *nivells* lingüístics (actualment *registres*), apostant per una superació de la dicotomia *correcte-incorrecte*.

valencià, balear). El que és evident és que els primers treballs descriptius posen l'èmfasi en el català central.⁸ I ja que som en aquest punt, no ens estarem de qüestionar la denominació de *català central* a un dialecte geogràfic que ocupa una àrea que, vist el mapa del domini lingüístic de la llengua, no és pas central. Pensem que caldria que rebés el nom de *sud-oriental*, amb la qual cosa guanyaríem en precisió geogràfica i en claredat terminològica, ja que seria una denominació paral·lela a la de català *nord-occidental*. Seguim la classificació de Navarro (2012, p. 22).⁹ A partir d'ara, doncs, l'anomenarem així.

Cal dir que l'actuació de Fabra no és monolítica: s'hi observa una evolució en el seu pensament i en la seua actuació respecte a la fixació de la normativa. Ferrando (2000, p. 291) afirma que abans de 1906 les referències a algun dialecte són purament tangencials i explica que el canvi de perspectiva pancatalana en Fabra es produïx per una sèrie de fets —el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, el 1906— i de coneixements que incorporà el gramàtic —l'assimilació de les darreres aportacions de la romanística, l'acostament a nombrosos textos històrics medievals o la millor coneixença dels dialectes gràcies a figures com Marià Aguiló o Antoni M. Alcover.

Al pròleg de la *Gramática de la lengua catalana*¹⁰ de 1912, ja esmenta dialectes com el valencià, el mallorquí, el menorquí, l'eivissenc, el rossellonès i l'alguerès. Avui dia diríem que no és, aquesta, una llista homogènia i estructurada de varietats dialectals, entre altres raons perquè hi barreja dialectes pròpiament dits (valencià) amb subdialectes (eivissenc). Però la seua pretensió en el pròleg tampoc no era aquesta.¹¹ És cert també que s'hi alludix a àrees geogràfiques més petites, com ara la comarca de Tarragona —en parlar de la pronúncia labiodental de la *v*—, però no s'hi aprofundix més.

En el cas que ens ocupa, hem de dir que les comarques centrals del domini lingüístic, on avui ens trobem, pràcticament no són mencionades en l'obra de Pompeu Fabra si no és incloses dins les parles occidentals. Ara bé, en un article

8. I més específicament en el barceloní. En la introducció al *Ensayo de gramática del catalán moderno*, del 1891, ell mateix fa constar que el català de Barcelona és el parlat, amb petites modificacions, en tot Catalunya excepte en algunes comarques de les províncies de Lleida i Tarragona. Però no hi ha al·lusions a cap dialecte. A tot estirar, s'hi troba la referència a l'*oriental*.

9. Segons la seua classificació, en el bloc occidental de la llengua tenim el dialecte nord-occidental i el sud-occidental o valencià, mentre que en el bloc oriental trobem el dialecte nord-oriental, el sud-oriental, l'insular o balear i l'alguerès. És una qüestió plantejada, també, per Saragossà (2001, p. 189), el qual, però, anomena *nord-oriental* el català central perquè conserva la denominació tradicional del dialecte septentrional.

10. Reproduïda a Fabra (2005, p. 448).

11. I el coneixement que es tenia dels dialectes geogràfics aleshores estava encara molt lluny del que avui dia sabem. Com assenyala Colón (2003, p. 364), «la primera meitat del segle xx és la florida de la dialectologia i de la geografia lingüística».

publicat el 1920, en castellà, a la revista *El Figaro*,¹² de Madrid, que tenia com a objectiu donar a conèixer la realitat de la llengua catalana, hi descobrim una de les poques referències explícites al subdialecte tortosí:

Ni siquiera, en una primera subdivisión de la lengua catalana, aparece ésta dividida en catalán propiamente dicho, valenciano y balear, sino en catalán occidental y catalán oriental. Al primero de estos grandes dialectos pertenecen la provincia de Lérida, la región de Tortosa y Valencia, y al segundo, lo restante de Cataluña y las islas Baleares. El catalán de la región de Tortosa, por ejemplo, es mucho más parecido al valenciano de Castellón que al catalán del Campo de Tarragona (oriental), y aun dentro del catalán occidental, el tortosino es más parecido al valenciano que al leridano.

Sense entrar a comentar cap tret lingüístic, Fabra fa una pinzellada del tortosí a partir de les semblances o les divergències respecte als subdialectes veïns. I, *grosso modo*, és una pinzellada encertada, malgrat el laconisme. No pretenia descriure el tortosí sinó, segurament, transmetre una idea d'unitat lingüística del domini català, en el qual les fronteres administratives no s'adiuen amb les lingüístiques —especialment pel que fa al tortosí parlat a banda i banda del riu de la Sénia. Exactament com avui. Sobta, a més, el fet de destacar «la región de Tortosa», com si volgués atribuir a l'àmbit del tortosí una personalitat lingüística prou evident per a diferenciar-lo tant del lleidatà com del valencià. Avui dia, Gimeno (1991) i Sifre (2005) estarien en aquesta línia de considerar el tortosí com un dialecte dins el bloc occidental, al costat del nord-occidental i del valencià. A l'extrem oposat hi ha l'opinió de Sistac (1990), per qui el bloc occidental és tan sols un continuïum, en el qual el tortosí manca de característiques lingüístiques clares i ben delimitades.

Pel que fa al tractament dels mots provinents d'altres dialectes geogràfics, Veny (2001a, p. 88-91 i, posteriorment, 2007b, p. 70-72), després d'estudiar un centenar de mots de procedència sobretot nord-occidental, exposa els criteris¹³ d'acord amb els quals Fabra devia admetre variants dialectals en el *Diccionari*. Només en citem els més pertinents:¹⁴ 1) tradicionalitat o documentació del mot en la llengua antiga; 2) notable extensió geogràfica; 3) suplència d'un castellanisme o mot forà sense tradició; 4) testimoni literari; 5) caràcter denotatiu, relatiu a mots que designen realitats específiques d'una àrea concreta; 6) expressivitat fonètica i semàntica.

12. Reproduït a Fabra (2013, p. 178).

13. Veny els treballa ja el 1990, abans de l'aparició del DIEC, que recollirà moltes de les seues aportacions.

14. Sobre criteris en el tractament del lèxic en Fabra, vegeu també Ginebra i Solà (2007, p. 186).

És cert que el DGLC ja va incloure força paraules emprades en aquestes contrades centrals del domini lingüístic (*acaçar, corder, granera, melic...*), d'extensió geogràfica molt més àmplia, però també *baldana, borrimejar, cadap, carcàs, criassó, esgarrany, fartum, moixarra, naquera, xiquina...*, mots restringits al tortosí, segons el DCVB. Buj (2000) analitza la presència de lemes del *Vocabulari català de Tortosa* (VCT) —obra del 1916 del tortosí Francesc Mestre i Noé— en el DGLC i conclou que «el nombre total d'entrades del VCT que es repetixen al DGLC de l'apartat A [entrades amb la mateixa definició o semblant] és de 543 i representen un 39,3% del VCT representat en el Diccionari Fabra». Beltran (2006, p. 97) confirma que bona part dels mots tortosins estudiats per ell en els inicis del seu *Vocabulari de cruïlla* (2010) —dos de cada tres— ja figurava en el DGLC. És possible —tot i que poc probable— que Fabra no els tractés com uns localismes, sinó que considerés que el seu ús traspassava els límits del tortosí, amb la qual cosa el mot demostrava més extensió geogràfica i, per tant, podia ser admès al *Diccionari*. Nosaltres som més de l'opinió que algunes entrades del DGLC evidencien que Fabra tenia coneixements sobre la nostra àrea dialectal gràcies a treballs com el VCT de Mestre i Noé o com el del traiguerí Pere Labèrnia (*Diccionari de la llengua catalana ab la correspondència castellana y llatina*, de 1839) i que certes paraules tortosines foren admeses a partir de criteris com el cinquè o el sisè, esmentats en el paràgraf anterior.

Amb el *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans, de 1995 (DIEC1), el gruix de mots procedents dels dialectes es va ampliar en més de mil set-cents. Malgrat la presència important de lèxic tortosí en el DIEC, l'estandardització del català a les Terres de l'Ebre no ha estat tan fàcil o fluida com es podia pensar, tal com assevera Beltran (2006, p. 98). Té raó Gimeno (2007, p. 53) quan sosté que «el pes de la varietat diatòpica oriental continental fou definitiu en l'establiment de l'actual codi estàndard en tots els seus components [...], per la qual cosa és a les zones de parla no oriental continental, amb unes varietats diatòpiques més allunyades de l'estàndard, on sorgeixen problemes en relació amb l'establiment i l'assumpció de la norma».

Reprenquem el fil general. El model d'estàndard català s'ha definit com a monocèntric, polimòrfic i composicional: monocèntric perquè la seua fixació depèn d'un únic centre, amb l'IEC al capdavant; polimòrfic perquè en alguns trets lingüístics s'admet més d'una forma (*meua /meva*); composicional perquè està format per elements procedents de les diferents varietats geogràfiques. Ara bé, la creació de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (AVL) qüestiona avui dia el primer dels qualificatius. I pel que fa als altres dos, Ferrando (2000, p. 335) manifesta que «la composicionalitat deriva, en gran mesura, del recurs a la llengua medieval», mentre que el polimorfisme «és selectiu i d'abast geogràfic restringit». El mateix autor valencià (2000, p. 334) sosté que «la tendència de Fabra a identificar la llengua de Catalunya amb català oriental i el propòsit de fer prevaler aquest dialecte

te com a base de la “llengua literària” el dugueren a menystenir deliberadament i quasi absolutament el dialecte nord-occidental». Creiem que és, aquesta, una afirmació encertada pel que fa als inicis del gramàtic, però que caldria matisar si tenim en compte els seus coneixements i les seues aportacions posteriors, tal com hem vist més amunt. Ferrando precisa, d'altra banda, que «l'atenció al valencià i als parlars baleàrics és a vegades explicable per consideracions extralingüístiques».

Per esmentar un parell d'opinions més d'autors de fora del Principat sobre l'obra estandarditzadora empresa per Pompeu Fabra citarem, en primer lloc, Bibiloni (1997, p. 126), per al qual «l'obra de Fabra descansa damunt uns principis sòlids, concebuts per ell en funció del projecte de convertir una llengua subordinada, desintegrada i embastardida en una llengua nacional moderna destinada a servir de vehicle de comunicació general d'una societat catalana que havia de recuperar el rumb i el protagonisme».¹⁵

Un altre filòleg balear, Veny (2001a, p. 93), sobre l'elaboració de l'estàndard català com a llengua de síntesi, participativa, conclou que «els resultats han estat brillants en ortografia i fonètica, no tant en morfologia, notables en lèxic (a ampliar, en especial pel que fa al valencià i al balear) i sense gaires problemes (dialectals) en sintaxi».

Al nostre parer, malgrat les mancances inicials, degudes en part al desconeixement de les varietats geogràfiques de la llengua, la normativa catalana segueix una tendència a incorporar mots i formes procedents d'aquests dialectes, tendència que cal valorar positivament. La Secció Filològica de l'IEC, en aquest sentit, està constituïda actualment —i segurament com mai— per membres de procedència força variada, en representació dels diferents dialectes geogràfics.¹⁶ I més enllà dels punts conflictius o de debats encesos sobre el model que cal aplicar, el parlant —també el de les Terres de l'Ebre— ha de sentir com a propi el model que es vehicula perquè ha d'entendre que del seu propi parlar col·loquial a l'estàndard pot existir un doble salt necessari: el del nivell de formalitat i el de l'opció per formes més generals, en funció de l'abast geogràfic de l'acte lingüístic en qüestió.

3.3. *La tasca dels escriptors*

Un aspecte que Fabra tingué present a l'hora d'establir la normativa —abans ho hem comentat— és el de les formes lingüístiques emprades pels escriptors. En parla, per exemple, en un article de 1918 que porta per títol «Filòlegs i poetes»:

15. Però el mateix autor (1997, p. 119) sosté, per contra, que «el polimorfisme del català actual no és degut a un tarannà de la nostra gent respectuós amb la diversitat, com alguns creuen ingènuaement, sinó que és una manifestació de la impotència de la comunitat catalana de generar un estàndard del tot «normal»; qüestió no lingüística sinó sociològica».

16. Pitarch (1998, p. 173-174).

És incontestable que convenia enriquir i envigorir la llengua escrita amb les aportacions dels dialectes. Per això s'havia de veure amb joia que cada escriptor es complagués a usar en els seus escrits el major nombre de paraules i expressions pròpies del seu parlar regional. Això no podia perjudicar gens la unitat de la llengua escrita si era practicat per veritables literats, que tinguessin un concepte just del que és una llengua literària. [...] Però això és tot diferent del que alguns pretenen, segons els quals cadascú hauria d'escriure exactament en el català de la seva regió, amb totes les seves particularitats morfològiques i sintàctiques: estranya manera de treballar per la restauració de la nostra llengua literària.¹⁷

És sabut que el nostre gramàtic coneixia l'obra de molts d'aquests literats, com Jacint Verdaguer, Joaquim Ruyra o Víctor Català, i que gràcies a ells es van incloure *dialectalismes*¹⁸ al DGLC procedents de comarques barcelonines o gironines. No succeí el mateix amb el nord-occidental, i menys amb el tortosí. Hem de pensar que això és degut a l'absència d'escriptors destacables en aquestes comarques i, potser, a la poca coneixença de Fabra respecte als autors d'aquestes àrees.¹⁹ Veny (2001a, p. 91), tot esmentant poetes i escriptors ponentins (Màrius Torres, Joan Santamaria, Josep Estadella i Arnó i Jaume Agelet i Garriga), enumerava un seguit de paraules usades per ells que havien de ser incloses en el diccionari general —moltes de les quals ja són al DIEC. També hi eren Manuel Angelon o Alexandre Plana. Pel que fa al Baix Ebre, podríem mencionar Francesc Mestre i Noé, Ramon Vergés Pauli, Tomàs Bellpuig, Joan Moreira, Enric Bayerri o Joan Cid i Mulet, els quals publiquen durant els primers decennis del segle xx (cada un, siga periodista, novel·lista, sacerdot o folklorista, amb diferents punts de vista sobre el model de llengua que cal emprar a l'hora d'escriure). Sense entrar a valorar llur qualitat literària, potser Fabra, si n'hagués conegut l'obra profundament —dels

17. Fabra (1980, p. 144).

18. Marquem la paraula perquè, tal com s'ha emprat tradicionalment (també Fabra), sembla que faça referència a mots procedents de dialectes altres que el central o sud-oriental, com si un mot barceloní no fos dialectal. El terme *dialectalisme*, en rigor, ha d'alludir a un mot (o tret lingüístic) propi d'un dialecte, independentment del nombre de parlants que tinga aquest dialecte. És així com apareix definit en el DIEC. Si el terme s'oposa a *mot general*, llavors cal establir en quin moment una paraula deixa de ser dialectal per passar a ser general. Per entendre'ns, no ens sembla ajustat a ciència que es qualifique de *dialectal* un mot que és comú en el nord-occidental, el balear i el valencià i que un altre que només s'utilitza a l'àrea del sud-oriental siga considerat general. Sobre això, vegeu Rico (1989). L'IEC (1996, p. 13), de totes formes, incidix en el fet que «rarament un fenomen exclusiu del dialecte central és considerat propi de l'àmbit general atenent al pes demogràfic i cultural d'aquest dialecte».

19. Si el dialecte nord-occidental és ignorat a l'hora de descriure variants lingüístiques, segons el que llegim en Ferrando amb expressions com «una vegada més oblidada el nord-occidental» (2000, p. 317) o «quasi nul·la atenció al dialecte nord-occidental» (2000, p. 324), també es pot deduir que el desconeixement o la desatenció eren paral·lels quant als autors d'aquestes comarques de la meitat occidental de Catalunya.

tres primers, sobretot, que publicaren llibres abans de 1932— hauria tingut en compte en el DGLC més mots emprats per ells.

En relació amb això, el poeta i professor tortosí Andreu Subirats, en les Jornades de la Secció Filològica de l'IEC celebrades a Tortosa el 1999, constatava aquesta realitat:

[...] de la mateixa manera que Pompeu Fabra rescatà per al seu diccionari paraules pròpies dels pescadors de la Costa Brava posades en veu dels personatges de l'escriptor Joaquim Ruyra, el nostre dialecte tortosí va contribuir en menor mesura a aquesta koiné lingüística [...]. Això no va ser perquè no disposava d'una llengua popular rica i viva, que, com ja els he comentat, en molts aspectes ens ha arribat fins avui mateix; va ser més aviat perquè no tenia o tenia pocs escriptors que en el seu moment representessin una autoritat prou influent per tal que aquesta aportació fóra més nombrosa. Això, és clar, ha contribuït encara més al distanciament de la nostra llengua vulgar i del nostre estàndard.

Per la seua banda, Gimeno (2007, p. 54), en estudiar obres dels autors castellanencs Joaquim Garcia Girona i Josep Pasqual Tirado, subratlla la qüestió delicada que suposa que «una bona part del lèxic usat pels escriptors perifèrics no hi figuri tampoc [en el DIEC], sobretot tenint en compte les paraules de Fabra».

Per acabar, volem citar un fragment del nostre gran i estimat poeta Gerard Vergés, mort el 23 d'abril de 2014. Vergés s'aferra als mots del propi parlar amb una contundència que fa transparent el bandejament que, en algunes ocasions, han hagut de patir les formes tortosines:

Un ja comença a empudegar-se i a sentir-se vexat per tanta marginació. És clar que no parlo de morfologia ni de conjugacions verbals, que accepto en pro de la tan necessària unitat de la llengua. M'estic referint al lèxic. Veuran. Jo havia estat tan innocent fins ara que, quan un mot del meu parlar tortosí el diccionari Pompeu Fabra no el recollia, optava per una sinonímia acadèmica. Però això, perdonin, s'ha acabat. [...] Penso en les paraules de la meva infantesa. Penso (i ho penso amb una infinita nostàlgia) en les paraules que ja ningú no diu i que han anat morint i oblidant-se, igual que els nostres vells, virginals, primers amors.²⁰

3.4. *L'ensenyament*

No ens volem estar de referir-nos, ni que siga breument, a la relació entre l'estàndard i l'ensenyament del català. És una evidència que l'escola ha de formar els alumnes en el coneixement de la normativa i de la llengua estàndard, amb la fina-

20. *Actes de les primeres jornades sobre llengua i creació literària* (1991), Barcelona, Generalitat de Catalunya, citat per A. Roig (1993, p. 21), pròleg de *L'orgull de ser pocs*.

litat de garantir-los l'ús de la seua llengua pròpia en qualsevol de les situacions formals que la societat actual exigix. Per tant, és un requisit irrenunciable del docent que impartix llengua el domini de la norma. Afegim que també és necessari el domini de la variació lingüística, atès que totes dues, norma i variació, es complementen i es necessiten.

Cal ser conscient, com puntualitzen autors com Bibiloni (1997, p. 23), que «el més corrent en les societats modernes és que la norma estàndard —en tant que model de referència— eixampli el seu ús cap als àmbits col·loquials, i desplaci formes lingüístiques no estàndards fins a esdevenir l'única varietat parlada per les capes més instruïdes de la població». Això no ha d'entrar en contradicció amb la realitat que suposa la variació de la llengua i creiem que mestres i professors han de posseir una coneixença profunda d'aquesta varietat. Subscrivim, en aquest sentit, les paraules de Costa (2001, p. 53):

L'ensenyament de la llengua hauria d'incorporar el fet que en certs aspectes de norma —de fonètica, de morfologia, de sintaxi i de lèxic— les obres normatives recullen una certa variació i estan subjectes elles mateixes a la variabilitat. El parlant no hauria de tenir la idea d'una llengua eterna i incorrupta a la qual tothom aspira però que ningú no posseeix. En canvi, la variació hauria de ser mínima en l'ortografia.

Massa sovint ens trobem amb opinions d'alumnes que creuen que determinades variants lingüístiques pròpies no s'ajusten a la norma i les corregixen per formes orientals, malgrat ser plenament correctes (*hòmens, meua, este, rabosa o faena*, per exemple). Això suposa un empobriment de la llengua i és faena del formador corregir aquesta tendència. També la faceta pedagògica de Fabra intervé en aquest sentit, quan recomana superar les limitacions dels llibres de text i partir de la realitat de la llengua parlada per l'alumne:

Allí on diu, per exemple, que l'article és *el*, caldrà que el mestre reemplaci aquest *el* per *lo* si en el parlar dels alumnes l'article és *lo*; allí on diu que el pronom de primera persona és *jo, nosaltres*, podrà igualment convenir que el mestre reemplaci *nosaltres* per *naltros*.²¹

És evident, en vista d'això, que Fabra donava prioritat a la llengua parlada, i molt més en un àmbit tan sensible com l'ensenyament. Pensem que és fonamental que l'alumne s'identifique amb la seua llengua pròpia (si és la catalana, evidentment) i que l'aprença a valorar, sense adquirir una consciència que allò que parla

21. Fabra (1918), *Gramàtica catalana: Curs mitjà*, Barcelona, Publicacions de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, fragment reproduït per Veny (2001b, p. 247).

no té res a veure amb el que se li diu que és correcte. És tasca de l'educador proporcionar-li les eines per a emprar la llengua en qualsevol context, especialment en els formals. En l'alumnat més madur i que ja posseïx una capacitat crítica adequada (batxillerat), es pot entrar en la valoració de les formes normatives i de les possibilitats que oferix l'estàndard, donant opció a raonar sobre el motiu d'admissió o rebuig de certes variants en aquesta varietat comuna.

4. EL PARLAR DEL BAIX EBRE

El català que es parla al Baix Ebre forma part del bloc occidental de la llengua. Per a una aproximació als trets que caracteritzen el tortosí ens remetem a Gimeno (1991) i a Massip (1989). Sobre el tortosí com a dialecte o subdialecte, ja hem comentat l'opinió d'alguns autors (apartat 3.2); a la conclusió hi tornarem. Ens endinsem ara en els aspectes lingüístics que hem seleccionat.

4.1. Fonètica

4.1.1. Vocalisme tònic

TRACTAMENT DE LA A TÒNICA LLATINA

A part de ser general a la comarca el manteniment de la /a/ etimològica en verbs com *nàixer*, *traure*, *jaure* i també *nadar*, *xarrar*, *llançar*, ens ocupem, en aquest cas, del tractament que rep la vocal medial oberta en determinats contextos, com quan es troba en contacte amb un so palatal.

És general a les localitats del sud de la comarca el tancament en [ɛ] de la /a/ dels mots *aigua* i *llarg*. També l'hem sentit puntualment en mots com *ex[ɛ]cte* o *i[ɛ]io*. A Paüls i a Deltebre s'ha enregistrat variació en el resultat de les dues formes: [a]igua, però ll[ɛ]rg.

— [a]igua: Amt, Be, De, Pa, Pe.

— [ɛ]igua: Alda, Aldr, Alf, Amp, Ca, Ro, Ti, To, Xe.

— ll[a]rg: Amt, Be, Pe.

— ll[ɛ]rg: Alda, Aldr, Alf, Amp, Ca, De, Pa, Ro, Ti, To, Xe.

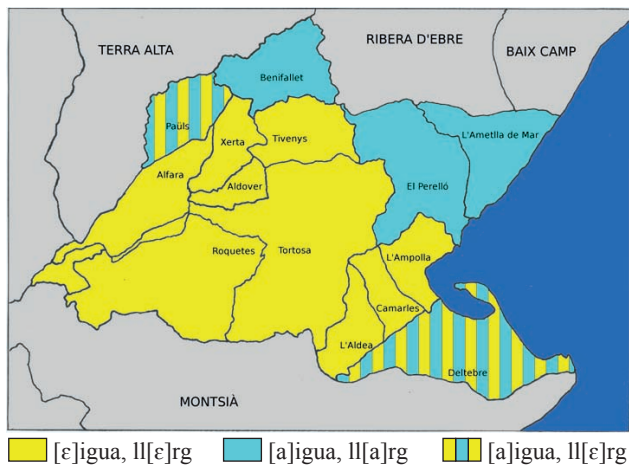
El tancament a>[ɛ] es produïx també en localitats de la Terra Alta²² i la Ribera d'Ebre,²³ tot i que no hi és majoritari. La pronúncia ll[ɛ]rg és present, a més, en mallorquí, eivissenc i valencià septentrional, segons el PALDC.²⁴ És un tret fonètic no

22. Navarro (1996, vol. II, p. 12), ALTA (*Atles lingüístic de la Terra Alta*): mapes 3 i 4.

23. Cubells (2009, vol. II, p. 410), ALRE (*Atles lingüístic de la Ribera d'Ebre*): mapa 11/747.

24. *Petit atles lingüístic del domini català*, vol. III, de Joan Veny (2011, p. 23).

estàndard, varietat que recomana el manteniment del timbre de la *a* tònica. De tota manera, com que afecta un grup reduït de mots i la seua pronúncia pot passar desapercebuda en la consciència del parlant, creiem que la influència de l'estàndard no provoca, fins al moment, la regressió d'aquesta palatalització en l'àmbit col·loquial.

MAPA 1. Vocalisme tònic. Tractament de la *a* tònica llatina.

4.1.2. Vocalisme àton

TRACTAMENT DE /a/ I /e/ PRETÒNIQUES EN CONTACTE AMB RÒTICA BATEGANT

El DGLC incloïa mots com *carabassa* i *caragol*, però l'entrada remetia als mots amb caiguda de la vocal pretònica (*carbassa*, *cargol*). El DIEC1 corregix aquesta anomalia. La justificació és que les variants amb manteniment de la vocal medial oberta són les etimològiques i, a més, també pertanyen a l'àmbit general de la llengua. Aquest fet actua a favor de la conservació de les formes majoritàries del tortosí, que conserven la vocal pretònica: *carabassa*, *caragol* (també en el cas de *berenar*, *escarabat*...).

A més, la *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana, I. Fonètica* (IEC, 1996)²⁵ qualifica de no recomanable la caiguda de *a* o *e* per contacte amb *r*, tot i que ho exemplifica amb altres mots (*barana*, *veritat*, *feredat*,²⁶ *però*).

25. A partir d'ara ens hi referirem com a *Proposta I. Fonètica* (1996).

26. Al Baix Ebre és freqüent la forma *fredat*. En moltes localitats de la comarca també ho és l'afèresi de les dues síl·labes inicials del mot *veritat*, que esdevé *tat* en contextos en què l'emissor demana al receptor la confirmació d'allò que es diu: «Fa fred, *tat*?». És l'alternativa a la interjecció *oi*, desconeguda a la comarca.

MAPA 2. Vocalisme àton. /a/ i /e/ pretònics en contacte amb ròtica bategant.

4.1.3. Consonantisme

GRUPS LLATINS T'L, D'L

El resultat dels grups llatins secundaris T'L i D'L dividix el Baix Ebre en dues zones. Al nord, paraules com *ametla* i *espatla* són articulades amb un allargament de la líquida lateral (*ame[l:]a*), tal com fa majoritàriament la Terra Alta.²⁷ Al sud, tret de Deltebre, la pronúncia d'aquests grups s'efectua amb una líquida lateral, sense allargament. En les dues paraules esmentades, al Baix Ebre no hem recollit cap palatalització de la líquida (*ame[λ:]a* / *ame[λ]a*), cosa que acostia les localitats estudiades al valencià. La solució palatal és pròpia del nord-occidental i ja es troba de forma general a la Ribera d'Ebre.²⁸

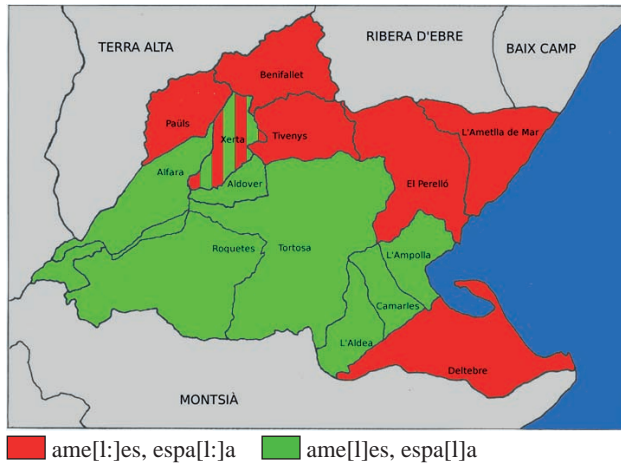
A l'Ametlla de Mar, el mot *ametla* ha estat pronunciat amb allargament de la líquida (*ame[l:]a*), però també sense. En aquest darrer cas, s'ha produït una metàtesi en l'allargament consonàntic, que s'ha efectuat en la bilabial nasal: *a[m:]e[l]a*. D'altra banda, per referir-se a la localitat de què parlem, la majoria dels parlars de la comarca articulen aquesta mateixa metàtesi d'allargament (l'A[m:]etlla), quan no s'hi referixen amb el nom popular del poble (la Cala).

Altres paraules amb aquests grups llatins poden presentar més variació, però és freqüent que la pronúncia amb una *l* simple es generalitze als altres mots en les

27. Navarro (1996, vol. II, p. 71), ALTA: mapa 121.

28. Cubells (2009, vol. I, p. 87).

poblacions on ja diuen *ame[l:]a*, *espa[l:]a*. Així, hi trobem també *gua[l:]a*, *mo[l:]e*, *ba[l:]e*, *ve[l:]ar*.²⁹

MAPA 3. Consonantisme. Resultat dels grups llatins T'L, D'L.

La *Proposta I. Fonètica* (1996) afirma que «és propi de l'àmbit general pronunciar palatal o alveolar el so lateral geminat en mots com *espatlla*, *vetllar*, *motlle*». Però no diu res sobre la pronúncia no geminada, típica del Baix Ebre cap al sud. De fet, des del centre barceloní s'irradien les formes geminades i amb ortografia *tll*,³⁰ cosa que —juntament amb el desconeixement, per part de l'usuari, del caràcter normatiu de les formes amb *tl*— provoca l'arraconament de les variants pròpies de la comarca. Es comença per escriure *ametlla*, tot i que es manté l'articulació no palatal (o també no geminada) i, en unes generacions, el pes de l'escriptura pot arrossegar també la pronúncia definitivament cap a les formes *ame[λ]a*, *ame[λ:]a*.

TRACTAMENT DE LA -R D'INFINITIU SEGUIDA DE PRONOM FEBLE

La isoglossa referida a l'articulació o no articulació de la /r/ dels infinitius seguits de pronom feble partix altre cop el Baix Ebre en dues meitats. La sensibilització de la líquida és un tret que acostava les localitats del sud de la comarca als parlars valencians (almenys als de gran part del Baix Maestrat), mentre que en les

29. *Guatla*, *motle*, *batle*, *vetlar*.

30. Recordem que també són normatives amb *-tl-* (*ametla*, *espatla*, *guatla*, *vetlar*...), que és tal com es recomana que les hauriem d'escriure els usuaris de la llengua que pronunciem *ame[l:]a* o *ame[l]a*. Són variants normatives des del DIEC1 (tret de *guatla*, inclosa en el DIEC2). Creiem que també haurien de ser admeses les paraules derivades d'aquestes (*emmotlar*, *ametlat*...), igual com ho és *vetllador*, per exemple.

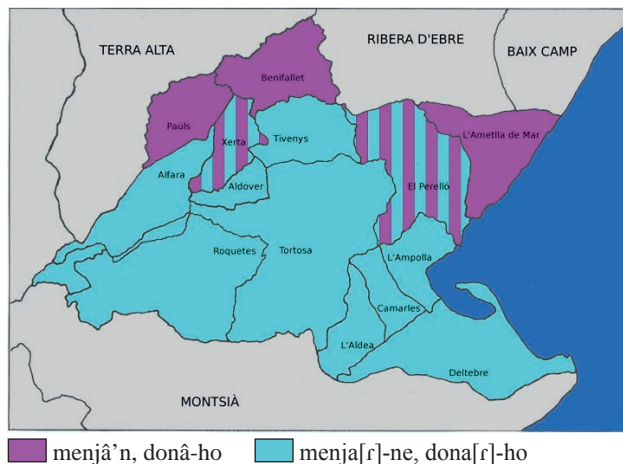
poblacions situades al nord, tret de Tivenys, aquesta consonant desapareix en aquest context, fet general ja a la Terra Alta³¹ i a la Ribera d'Ebre,³² com a la resta del nord-occidental. Al Perelló són generals les formes sense pronunciació de la ròtica, però també hem recollit algun cas de sensibilització. A l'Ametlla només hem sentit un exemple de sensibilització (*fer-ho*).

— *menjà'n, donâ-ho*: Amt, Be, Pa, Pe, Xe.

— *menjar-ne, donar-ho*: Alda, Aldr, Alf, Amp, Ca, De, Pe, Ro, Ti, To, Xe.

Si ens allunyem de la comarca i prenem en consideració l'àrea del tortosí en conjunt, ens adonarem que «la caiguda de la ròtica és la realització majoritària de la varietat tortosina» (Pradilla, 2013, p. 125), tot i que en el mapa que ilustra aquest tret, que té en compte des de localitats del Priorat, al nord, fins a Alcalà de Xivert, al sud, l'autor inclou el Perelló i l'Ametlla dins l'àmbit de la sensibilització d'aquesta /r/ seguida de pronom feble, cosa que les nostres enquestes desmentixen, fins al moment.

La *Proposta I. Fonètica* (1996) qualifica de no recomanable l'omissió de *-r* en aquest context. Així doncs, cal esperar l'anivellament de la variació en aquest sentit en favor de les formes que sensibilitzen la ròtica.

MAPA 4. Consonantisme. Tractament de la *-r* d'infinitiu seguida de pronom feble.

31. Navarro (1996, vol. I, p. 58).

32. Cubells (2009, vol. I, p. 88).

4.2. Morfologia

4.2.1. Morfologia nominal

PLURALS DELS ANTICS PROPAROXÍTONS LLATINS

Totes les persones enquestades fins al moment mantenen la nasal alveolar en els plurals *hòmens* i *jóvens*. Podem afirmar que la conservació de la *n* és majoritària en mots com *ràvens* i *màrgens*. La presència de la nasal és més esporàdica en altres paraules, atesa també la poca freqüència d'ús de les paraules que formen el plural així (*terme* i *verge* són rarament usades en plural; *freixe* i *ase* són pràcticament desconegudes a la comarca).

Com se sap, les formes etimològiques no estan presents només en el català occidental. Així, l'estàndard considera pròpies de l'àmbit general tant les formes plurals amb *-ns* com amb *-s*. Tot i això, les formes amb *-s* són les vehiculades majoritàriament a través dels mitjans de comunicació i de l'escola, i les generacions joves opten pràcticament sempre per les formes sense nasal. Ens adonarem, doncs, que les variants *hòmens*, *jóvens* estan deixant pas a *homes*, *joves*. Potser l'evolució interna de la llengua tendix a produir aquest canvi, un canvi antic ja iniciat en català oriental —el català nord-oriental fa plurals sense *n* fins i tot en mots com *mà* (*màs*) o *camí* (*camís*)—, però creiem que és evident que l'estàndard l'accelera.

Un parell d'aproximacions a aquest tret de la morfologia nominal efectuades des d'un punt de vista sociolingüístic, amb informants de diferents franges d'edat, confirma aquesta tendència.³³

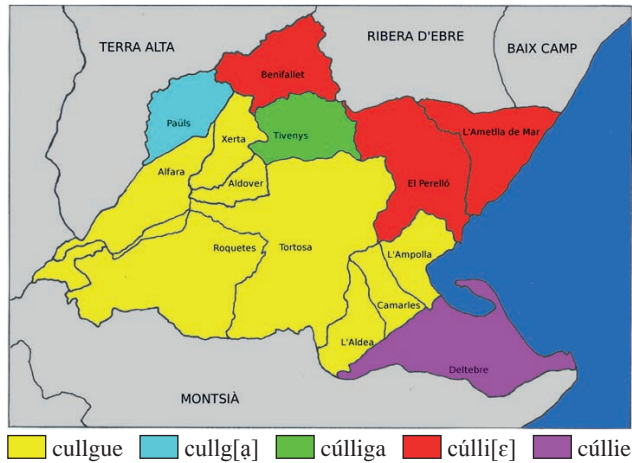
MAPA 5. Morfologia nominal. Plurals d'antics proparoxítons llatins.

33. Castellà (2003a i 2006).

4.2.2. Morfologia verbal

PRIMERA PERSONA DEL PRESENT DE SUBJUNTIU (*COLLIR*)

És l'apartat de morfologia verbal, i concretament en les formes del subjuntiu, un dels que més variació mostra en els pobles del Baix Ebre. En aquest cas, hem seleccionat la desinència de primera persona del present de subjuntiu (PS). En el mapa es pot comprovar com es recullen cinc formes diferents pel que fa a aquesta persona en el verb *collir*.³⁴

MAPA 6. Morfologia verbal. Primera persona del present de subjuntiu (*collir*).

Després d'una primera aproximació, observem que les cinc formes es poden aplegar en dos grups: les que presenten un element velar i les que no. La desinència d'aquestes últimes és *-ia* a Benifallet, el Perelló i l'Ametlla de Mar³⁵ (on la vocal medial oberta final és articulada palatal semioberta, *cúlli[ɛ]*), i *-ie* a Deltebre.

Si en una sola comarca ja trobem cinc variants diferents per a la desinència de la primera persona de subjuntiu d'un sol verb, s'entendrà que és necessària una tasca de selecció a l'hora d'eleva una solució a la categoria d'estàndard per a tot el

34. Especifiquem el verb perquè els resultats d'uns verbs a altres i d'unes conjugacions a altres són divergents. Amb l'estat actual de la recerca no podem efectuar una aproximació més aprofundida que ens permeti descriure i justificar la solució de cada poble per als diferents models de conjugacions. No comentem, per exemple, la desinència *-o* que presenta el parlar de Paül en aquesta persona gramatical en els verbs del grup I (que jo *dono*).

35. Navarro (2000b) i Cubells (2009) la registren també a les localitats veïnes de Rasquera i Ginestar, a la Ribera d'Ebre.

domini lingüístic. Bibiloni (1997, p. 117) planteja que Fabra havia de triar entre dues opcions, en relació amb això: la unitat morfològica o les formes de la llengua viva. I optà per aquesta última, «amb la qual cosa, en no renunciar cap de les grans regions històriques —més que no pas àrees dialectals— a les seves formes principals, es produïa la fragmentació de la morfologia catalana, que representa, ens agradi o no, una regionalització del procés d'estandardització de la llengua catalana i que és un fet que dificulta la fluïdesa de les relacions interdialectals» (Bibiloni, 1997, p. 117).

Entenent les paraules de Bibiloni, nosaltres creiem que, tot i la dificultat de fixar unes formes comunes, la solució polimòrfica és la menys dolenta, perquè admet formes procedents de les altres grans àrees dialectals de fora del Principat, sensibles a la variació, amb la qual cosa s'està afirmant implícitament la unitat dels parlars catalans.³⁶ Els parlants del Baix Ebre i del tortosí en general poden optar, per als registres formals, per les formes que més properes senten, les valencianes o les del Principat.³⁷ Localitats com Benifallet, el Perelló o l'Ametlla probablement tindran més a prop les formes del subjuntiu amb *-i*, que certament estan poc allunyades de les seues terminacions *-ia*. Però és evident, a hores d'ara, que més que proximitat fonètica (o morfològica) amb les variants pròpies, el que afavorix l'opció per unes formes o altres (valencianes o catalanes, per entendre'ns) és l'acció de l'escola i dels mitjans de comunicació de massa. I al Baix Ebre les formes orientals amb *-i* són les que gaudixen de prestigi. Les formes valencianes rares vegades apareixen en els llibres de text del Principat, per la qual cosa queda a la decisió i al coneixement³⁸ del mestre o professor la transmissió d'aquestes formes.

QUARTA I CINQUENA PERSONA DEL PRESENT DE SUBJUNTIU (*DONAR*)

És coneguda la coincidència de les formes quarta i cinquena del PS amb les mateixes persones de l'imperfet de subjuntiu (IS). És un tret propi del tortosí, tot i

36. Si des de l'IEC s'admeten, és que formen part de la llengua. De tota manera, això també pot provocar situacions que ens duen a la reflexió, com quan un text emès a Catalunya es *traduïx* al valencià perquè va destinat a parlants del País Valencià —i l'únic que s'hi fa és adaptar la morfologia verbal o alguna altra petita variant. Pensem que les formes pròpies de l'àmbit general han de ser vàlides per a tots els parlants de la llengua. Cal lamentar, en aquest sentit, l'aversion que en sectors valencians provoca tot allò que porta l'etiqueta de *català*; igualment rebutjable és el menyspreu que aflora en determinades opinions des del Principat quan apareixen, en mitjans de comunicació com TV3 o Catalunya Ràdio, pronúncies o formes lingüístiques valencianes (o tortosines) en redactors procedents d'aquestes àrees.

37. En el cas de la morfologia verbal, en la majoria de casos i per a la majoria de parlants del Baix Ebre, les més properes són les valencianes.

38. Aprofitem la polisèmia del mot *coneixement*.

que no es dóna en totes les localitats.³⁹ Pel sud, s'ha documentat fins a Alcalà de Xivert, al Baix Maestrat;⁴⁰ pel nord, fins a Mequinensa (Baix Cinca), Maials, Llardecans (Segrià) i la Granadella (les Garrigues).⁴¹

Tenim al Baix Ebre formes de subjuntiu úniques en el domini lingüístic. La innovació de les formes *dóniem*, *dónieu* del Perelló⁴² resol, per una banda, el desnivellament sil·làbic⁴³ (així, el PS presenta el mateix nombre de síl·labes en totes les persones). Per l'altra, es guanya en regularitat accentual, ja que totes les persones esdevenen rizotòniques. I encara més, es resol també el sincretisme o coincidència esmentada de les persones quarta i cinquena en els temps simples del subjuntiu. El sistema, llavors, guanya en transparència (una forma per a cada funció)⁴⁴ i en uniformitat (cada funció s'expressa amb una forma) (Castellà 2003b).

Per un altre costat, pel que fa a les formes de l'Ametlla de Mar amb vocal palatal tancada entre l'arrel i la desinència, Borràs i Llaó (2012, p. 84) afirmen que «una forma com *cantiéssem* per al present de subjuntiu només és documentada per a l'Ametlla de Mar i per a cap altra localitat del domini català». Per això la consignem en el mapa. Les enquestes que hem dut a terme fins ara, però, també les documenten a Deltebre i al Perelló, tot i que en verbs de la segona i tercera conjugació: *patiéssem*, *batiéssem*, *corriéssem*, *dormiéssem*, *moriéssem*, *sortiéssem*, *sen-tiéssem*, etc. En una primera anàlisi observem que les formes amb *i* no apareixen quan hi ha un element velar (*duguéssem*, *puguéssem*, *estiguéssem*, *caiguéssem*, *veiguéssem*, *riguéssem*).⁴⁵ En la versió definitiva i completa d'aquesta investigació intentarem tornar-hi amb més dades, per tal d'aportar una explicació tan ajustada a la realitat com siga possible.

39. Per exemple, no apareix al centre i sud de la Ribera d'Ebre. Cubells (2009, vol. I, p. 153).

40. Gimeno (1994, p. 164-171).

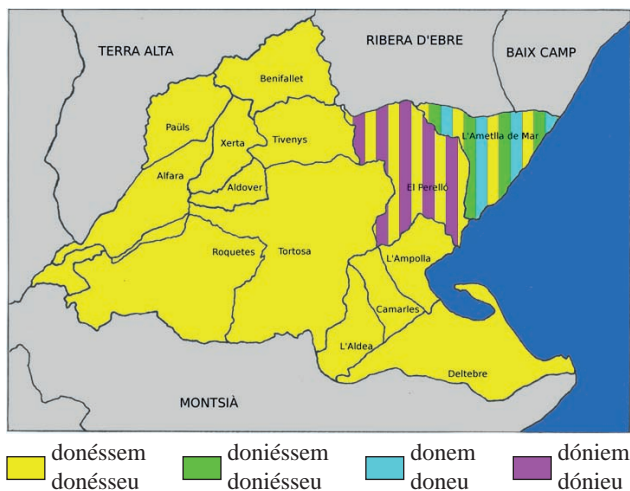
41. Cubells i Satorra (2003).

42. Cubells (2009, vol. I, p. 152-153) i Navarro (2000, p. 32) també recullen formes rizotòniques a Tivissa per a les mateixes persones gramaticals (*dónim*, *dóniu*). Es tracta d'una innovació recent, tal com assegura Navarro i com vam comprovar nosaltres a Castellà (2003b), ja que eren formes desconegudes per la informant de més edat.

43. Descriu per Pérez Saldanya (1997, p. 89-90): té lloc quan les persones quarta i cinquena tenen una síl·laba més que la resta.

44. El PS té *dóniem*, *dónieu*; l'IS té *donéssem*, *donésseu*.

45. També en altres casos (*donéssem*, *féssem*).

MAPA 7. Morfologia verbal. Quarta i cinquena persona del present de subjuntiu (*donar*).

Les formes més generals al Baix Ebre (*donéssem*, *donésseu*) continuen sent ben vives en totes les franges d'edat. De fet, un dels errors més freqüents en alumnes d'ESO a l'hora de produir textos formals és l'ús d'aquestes solucions en contextos on l'estàndard exigix *donem*, *doneu*. L'estudiant no ho sol percebre com a erroni i empra gairebé sistemàticament aquelles variants coincidents amb l'IS.

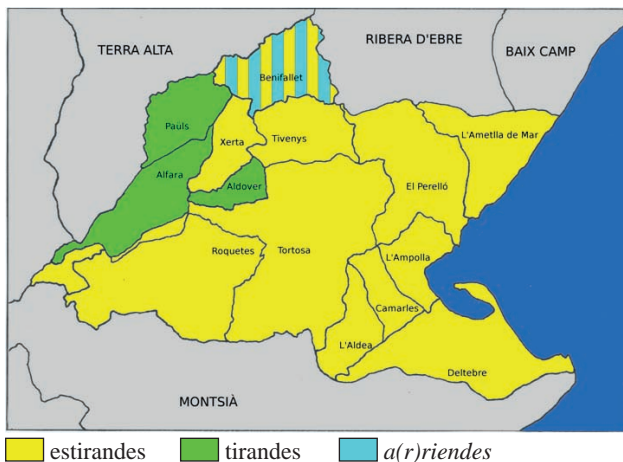
5. LÈXIC

Aquest és un apartat lingüístic sensible a la percepció del parlant pel que fa al sentiment de pertinença a un grup lingüístic homogeni, que sol coincidir amb el poble. Són freqüents, durant les enquestes que duem a terme, els comentaris del tipus «aquí ho diem així, però a [nom del poble veí] ja ho diuen d'una altra manera». De les tres realitats que hem seleccionat, una pertany al camp semàntic del camp; l'altra, al de les verdures, i l'última, al dels animals. Hem fet una tria aleatòria, però que dóna compte d'algun tipus de variació i que ens permet el comentari corresponent.

5.1. *Camp*: tirandes

El mapa 8 evidencia que el mot *tirandes* (*estirandes*) és d'ús general a la comarca, si ens atenem als informants enquestats. No oblidem, però, que es tracta de persones més grans de seixanta anys i que encara han après aquesta paraula per

boca dels seus pares i iaies, perquè la majoria d'aquests tenia matxo (i alguns també carro) i calia saber com referir-se a cada una de les seues parts. Actualment, però, de carros i matxos no n'hi ha —o, si n'hi ha, ja no desenvolupen evidentment aquella funció imprescindible— i, per consegüent, la paraula ja no és emprada en l'àmbit familiar immediat.

MAPA 8. Lèxic. *Tirandes*.

El que succeïx, llavors, és que algunes generacions joves o de mitjana edat que han rebut formació única en castellà —i que ja han viscut allunyades de la vida tradicional del camp— tenen *riendes* com a única forma coneguda, mentre que les generacions més joves han après el mot en català, però no pas el mot tradicional de la comarca sinó el que s'ha vehiculat a través dels mitjans de comunicació i dels llibres de text. És aquí on el mot de l'estàndard pren terreny al mot propi històric, fins a fer-lo desaparèixer. Com a dada il·lustrativa, en una classe de trenta alumnes de quart d'ESO de l'Institut de Camarles (curs 2013-2014), a la pregunta de com s'anomenaven les cordes o corretges que servixen per a guiar un carro o per a conduir un cavall des de la sella només un alumne va respondre *estirandes*, i la raó és perquè l'havia sentit i après a casa. De la resta, la major part va donar com a resposta *regnes*, mentre que d'altres no van saber què contestar.

Quan un mot usat a la comarca és un castellanisme i ha fet fora el mot patrimonial, una de les funcions de l'estàndard és la de restituir el mot català. Però el que proposem és que, si al poble, la comarca o l'àrea geogràfica ja s'emprava una paraula pròpia i genuïna,⁴⁶ prèvia a la castellanització de la postguerra i que, a

46. Tot i que, en l'exemple que ens ocupa, Coromines (DECat) advertix que el sufix *-anda* no és

més, és normativa,⁴⁷ l'estàndard hauria de ser prou flexible per a admetre-la i vehicular-la, en funció del registre i de l'abast del terme en la situació comunicativa en què es produïx.

El mot *tiranda* no ha estat recollit en cap de les localitats de la Terra Alta⁴⁸ ni de la Ribera d'Ebre,⁴⁹ que necessiten el mot d'origen castellà per a referir-s'hi (amb diverses variants: *riendes*, *arriendes*, *ariendes*). És general, com hem vist, al Baix Ebre (i al Montsià) i el trobem també al sud del riu de la Sénia.⁵⁰

5.2. Vegetals: endívia

És majoritari al Baix Ebre l'ús del terme *endívia*. El DGLC recull el mot, però remet a *escarola*. En rigor científic, l'*endívia* i l'*escarola* són dos vegetals diferents, dues varietats de la mateixa espècie. A la pràctica, però, funcionen per a gairebé tothom com a sinònims amb distribució geogràfica. També Cubells (2009), Gimeno (1997) i Navarro (1996) les tracten conjuntament en els seus estudis com a geosinònimes.

El mot *endívia* torna a acostar els parlars del Baix Ebre al valencià. També és present a les Illes. A la veïna Terra Alta ja és predominant *escarola* (amb les seues variants fonètiques),⁵¹ mentre que a la Ribera d'Ebre es percep una convivència entre els dos mots.⁵²

---

propi del català sinó secundari, ja que l'evolució genuïna és –ANDA> -ana. En tortosí també tenim *escuranda* i *morrandes*, compartits amb part del valencià, d'ús ben viu.

47. El DGLC de Fabra recull *tirandes* i el DCVB (que també inclou *estirandes*) el localitza tant en el bloc occidental com en l'oriental de la llengua. Fabra ja advertia que, en els mots que han aglutinat l'article en posició inicial, calia donar prioritat a la forma primitiva, com a norma general: *tisores* (no *estisores*), *carxofa* (no *escarxofa*), *tirandes* (no *estirandes*), *tovalles* (no *estovalles*).

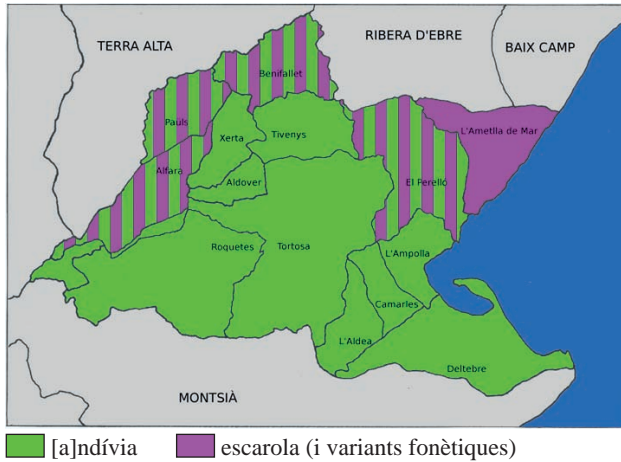
48. Navarro (1996, p. 219), ALTA: mapa 45.

49. Cubells (2009, p. 65), ALRE: mapa 109.

50. Al *Diccionari normatiu valencià* (DNV) també apareix *tirandes*, cosa que demostra que la paraula és present més al sud. El DNV ha aparegut recentment (2014) com a fruit del treball de l'AVL, amb pretensió normativa per al conjunt de parlars del País Valencià. Ens interessa des d'un vessant descriptiu. És consultable en línia a l'adreça <http://www.avl.gva.es/dnv>.

51. Navarro (1996, p. 285), ALTA: mapa 165.

52. Cubells (2009, p. 113), ALRE: mapa 3/196.

MAPA 9. Lèxic. *Endívia/escarola*.

Les dues paraules són normatives. Creiem que, en aquest cas, la vitalitat del terme *endívia* al Baix Ebre en facilita el manteniment enfront de la forma més vehiculada a través de l'estàndard, *escarola*.

S'han recollit les variants *esquerola* a Alfara i a Benifallet, *escarola* al Perelló i *esquirola* a l'Ametlla. Pel que fa a Paüls, hem enregistrat la forma *escaiola*, amb homonimització⁵³ amb un altre vegetal.⁵⁴ En totes elles, el fonema /e/ inicial és articulat [a].

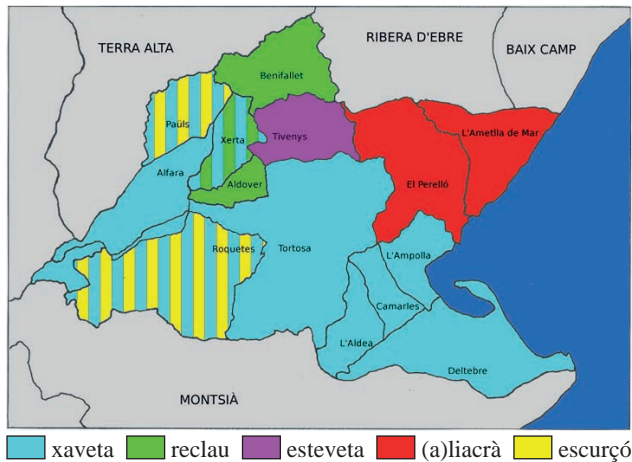
5.3. *Animals: escorpí*

Hem obtingut cinc formes a la comarca amb les quals es designa aquest aràcnid que té la part posterior del cos acabada en una coa proveïda d'una punta amb fibló verinós. La forma corbada característica d'aquest apèndix és la que ha originat tres dels mots usats al Baix Ebre.

53. Acostament d'un significat a un altre per la seua semblança formal, sense afinitat semàntica, en principi. Així, també hem recollit *carabasses*, per *crebasses*, en diverses localitats, i *gínjol*, per *nínjol*, a Deltebre.

54. De fet, l'*escaiola* també és una planta (gramínia, en aquest cas). La paronomàsia facilita la confusió de noms.

MAPA 10. Lèxic. *Escorpí*.

Segons el DIEC, una *xaveta* és un «clau que es clava a l'extrem d'una clavilla perquè es mantingui ben clavada». L'angle que forma per a evitar que la clavilla caiga és el referent físic que possibilita la metàfora. El mot apareix ja en el DCVB (a Tortosa). El mateix succeïx amb *reclau*, que és un angle entrant, una cantonada.⁵⁵ El DCVB el localitza també a Reus, Gandesa i Calaceit. *Esteveta* és la paraula que s'utilitza per a anomenar l'aràcnid a Tivenys. És el diminutiu de *esteva*, que designa la peça corbada per on el llaurador agafava l'arada. El mot també ha originat l'adjectiu *estevat*, amb què hom es referix encara avui a una persona que camina amb les cames obertes, corbades.⁵⁶ L'escriptor Pep Coll consigna el nom d'*estevet* per a aquest animal a *El parlar del Pallars*.

Cap d'aquests tres mots no apareix en el DIEC amb aquest significat que tractem. En l'ús, el mot estàndard *escorpí* els està foragitant, fet comprovable especialment en la població jove. Sí que hi és recollit *aliacrà*⁵⁷ (amb la variant *liacrà* a l'Ametlla), que retrobem en àrees del valencià i a Eivissa. El que succeïx amb *escurçó* (Pa, Ro) és una confusió de mots paronímics, referits a animals perillosos per la picada o mossegada.⁵⁸

55. El DCVB també recull a Tortosa el mot amb el significat de «tros de bancal o de taula d'hort que està com afegit i sortint de les línies regulars d'un terreny quadrangular». La nostra enquesta no cerca aquesta paraula i no ens ha aparegut fins al moment.

56. Garrell, en el DIEC.

57. Des del DIEC2.

58. A més, l'efecte que pot produir l'atac de tots dos és similar, com recull la fraseologia popular: «pic de xaveta, la taüt feta» (Deltebre); «pic d'escurçó, l'extremunció» (Aldover).

6. CONCLUSIONS

Els parlars del Baix Ebre formen part de la varietat lingüística geogràfica que tradicionalment s'ha anomenat *tortosí*, un conjunt de parlars que s'estenen per l'àrea central del domini lingüístic de la llengua, a cavall entre les administracions catalana, valenciana i aragonesa, i coincident més o menys amb el territori del bisbat de Tortosa. Entre l'opinió de Sistac (1990), que no creu en l'existència d'un subdialecte tortosí com a tal, i les de Gimeno (1991) i Sifre (2005), que defensen un dialecte tortosí al mateix nivell que el nord-occidental i el valencià, la major part dels autors el consideren un subdialecte de transició entre el nord-occidental i el valencià.

El cert és que aquesta és una àrea amb uns trets lingüístics prou particulars perquè els seus parlants copsen diferències respecte al model lingüístic vehiculat des dels centres respectius (Barcelona i València).⁵⁹ Això ha provocat històricament debats apassionats, fins i tot sobre la pertinença del parlar propi a la llengua catalana. En són mostra —i ara ens centrem ja en la nostra comarca d'estudi— les opinions d'autors de principis del segle xx, defensors del tortosinisme que aixecava la veu de «tortosins, ni catalans ni valencians». Superada aquella disputa i assumida per la població entenimentada la pertinença del tortosí a la llengua catalana, percebem avui en part dels usuaris de la llengua del Baix Ebre una voluntat d'autoafirmació i de no abandonament de l'ús de les formes lingüístiques pròpies de la comarca —fins i tot en àmbits formals—, tot i l'evident pes que suposa l'estàndard.⁶⁰ És una demostració que, en llengua, el manteniment o canvi de formes depèn granment d'aspectes de consciència i voluntat per part dels parlants, és a dir, de qüestions sociolingüístiques.

D'altra banda, si és cert que la força de l'estàndard està fent recular formes lingüístiques pròpies i tradicionals dels pobles de les Terres de l'Ebre, també ho és que en no pocs casos aquesta acció es veu reforçada pel canvi de vida i de costums diaris que la societat ha experimentat durant els últims decennis.

Una llengua que pretén ser moderna i útil per a tots els aspectes de la vida no pot prescindir d'un estàndard. I pensem que l'estàndard català, amb tots els en-

59. Els parlants de la comarca aragonesa del Matarranya són els més orfes de models lingüístics, tant en l'àmbit escolar com en el dels mitjans de comunicació de massa.

60. Es tracta d'una actitud lingüística nascuda, en part, amb la unió de la ciutadania enfront de diverses agressions patides al territori —com el projecte de transvasament de l'Ebre que pretenia el Pla Hidrològic Nacional aprovat pel govern del Partit Popular l'any 2001 o altres actuacions posteriors, promogudes també pel Govern català. En aquest cas, les variants lingüístiques de la comarca esdevenen símbols de resistència davant d'una voluntat política que part de la ciutadania considera nociva per al propi territori. Trobem mostres de manteniment de formes pròpies en articles d'autors en premsa local i comarcal, en rètols de comerços i en cartells o en fullets publicitaris dels tipus més variats, tot i que no sempre les formes triades són normatives. En tot cas, destaquem que són textos que prioritzen les formes tortosines davant de les vehiculades pel sud-oriental.

certs i amb totes les mancances, històriques i actuals, ha seguit un procés de fixació més adequat a la nostra realitat lingüística que no pas el procés que han seguit altres llengües veïnes, molt menys receptives a la variació. A més, l'organisme encarregat de vetlar-hi, l'IEC, es troba en constant reflexió i està desenvolupant una tasca continuada d'estudi de tot allò que els diferents racons del domini lingüístic —de Salses a Guardamar i de Fraga a l'Algüer— poden aportar al conjunt de la llengua.

És per això que la nostra anàlisi dels motius de la desaparició de certes formes lingüístiques tortosines no ha de recaure només en l'estàndard, sinó que ha de dirigir-se al coneixement que des del territori —l'àmbit del tortosí— es té d'aquesta varietat comuna i de la normativa, que és molt més integradora i receptiva del que el parlant del carrer pot pensar. Ens trobem sovint amb la tasca de despenalitzar alguna variant lingüística que ha estat bandejada per l'usuari en creure que no era *correcta*: els possessius *meua, teua, seua*; els demostratius *este, esta*; les formes dels incoatius amb increment *-ix* (*patixes, patixen...*); les desinències de subjuntiu amb *-e* (que jo *cante*, tu *cantes*, ell *cante*); els numerals ordinals *quint, sext, sèptim, octau*, etc.⁶¹ Els canvis, les revisions, les vacil·lacions o les interpretacions de la normativa certament no han ajudat a l'adquisició d'una consciència clara sobre la bondat d'aquestes i altres formes.

Com que no tenim, malauradament, una llengua *normal*, la qual cosa és deguda en part al fet d'estar escapçada en diferents territoris, amb polítiques lingüístiques oposades, amb espais comuns gairebé inexistents (en l'àmbit comunicatiu, per exemple) i amb voluntats internes disgregadores o secessionistes, des de les Terres de l'Ebre sovint l'ús d'una o altra forma pot respondre a una voluntat supralingüística.⁶²

El que caldria és, en primer lloc, una formació adequada en els professionals de la llengua, la qual cosa creiem que és responsabilitat dels mateixos interessats i també de les entitats docents corresponents; al mateix temps, és necessària —fins i tot urgent— una promoció de cursos de normativa, variació i estàndard per als docents d'aquestes comarques; en segon lloc, cal una consciència, per part d'institucions públiques i privades, de la necessitat de la tasca de l'assessor lingüístic, especialment en aquells àmbits en què es produïxen textos orals o escrits; i, finalment, una implicació decidida per part dels usuaris de la llengua a favor de les formes catalanes pròpies i normatives. La faena dels lingüistes del territori, lla-

61. No entrem ara en els àmbits d'ús, en l'abast territorial o en el nivell de formalitat dels textos, que naturalment són circumstàncies a considerar a l'hora de triar una o altra variant.

62. En algunes ocasions nosaltres mateixos fem, en registres formals, variants com el demostratiu *este* o formes incoatives com *servix*, pel fet de reclamar-les com a pròpies i normatives i, també, per demostrar als qui les utilitzen des d'àmbits secessionistes valencians que les formes esmentades també són catalanes.

vors, serà vetlar perquè l'autoritat lingüística tinga en compte en la normativa les formes particulars que complixen els requisits establerts per ser considerades com a tals.

Tota aquesta reflexió, en definitiva, se'ns planteja perquè valorem la variació en si mateixa, com un fet de llengua real i viva, mereixedora de preservació. Potser hi haurà qui argumentarà en sentit contrari. Caldrà, llavors —i seguim Viaplana (1996, p. 246) en la seua anàlisi—, ser conscient de les dues sortides que presenta la qüestió de la variació dialectal de base regional: «o es considera com un fet interessant de la llengua, que cal conservar, o, abandonada a la seva sort, i sota la pressió dels prejudicis lingüístics i de l'estàndard, tendirà a reduir-se, primer, i a accentualitzar-se, després —és a dir, tendirà a la seva extinció progressiva».

CARLES M. CASTELLÀ ESPUNY
Professor de l'Institut Joaquim Bau de Tortosa

BIBLIOGRAFIA

- AGUSTÍ, Alfred (ed.) (1996). *El nord-occidental entre dues llengües?: Actes de les Jornades d'Estudi del Català Nord-occidental* (Lleida, 15-18 novembre 1995). Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs.
- ALCOVER, Antoni M.; MOLL, Francesc de B. (1985). *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca: Moll. 10 v.
- ARAGONÉS, Albert (1995). *La llengua del Baix Ebre i del Montsià: Un model de llengua estàndard oral*. Tortosa: Consorci per a la Normalització Lingüística. Centre de Normalització de les Terres de l'Ebre.
- BELTRAN, Joan (1998). «El procés d'estandardització a les Terres de l'Ebre». A: CANO, M. Antònia; MARTINES, Josep; MARTINES, Vicent (ed.). *Un món de llengües: Actes de les V-IX Jornades de Sociolingüística de la Nucia (Marina Baixa)*. Alcoi: Marfil, p. 45-58.
- (2006). «Els parlars de les Terres de l'Ebre i del Maestrat en el context del català formal». *BeCEroLes: Lletres de Llengua i Literatura* [Alcanar: Centre d'Estudis Lingüístics i Literaris de les Comarques Centrals dels Països Catalans], vol. 2, p. 95-103.
- (2010). *Vocabulari de cruïlla: Els mots de les Terres de l'Ebre i del Maestrat en el context del català formal*. Benicarló: Onada. 2 v.
- BIBILONI, Gabriel (1997). *Llengua estàndard i variació lingüística*. València: Edicions 3 i 4.
- BONET, Sebastià (1989). «Els manuals de gramàtica i la llengua normativa». A: *Actes de les Terceres Jornades d'Estudi de la Llengua Normativa*. Barcelona: Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 11-73.
- BORRÀS, Joan; LLAÓ, Jordi (2012). «Morfologia verbal i anivellament dialectal: el cas del present de subjuntiu *calero*». *BeCEroLes: Lletres de Llengua i Literatura* [Alcanar: Centre d'Estudis Lingüístics i Literaris de les Comarques Centrals dels Països Catalans], vol. 5. També disponible en línia a <<http://issuu.com/locel/docs/beceroles5>>.
- BUJ, Àngela (2000). *El 'Vocabulari català de Tortosa', de Francesc Mestre i Noé: Una anàlisi lexicogràfica*. Tortosa: Cinctores Club.

- BUJ, Àngela (2001). *Lèxic del Montsià: Estudi geolingüístic I*. Amposta: Consell Comarcal del Montsià.
- (2007). «De Tortosa a Benassal: aportacions al *Diccionari de la llengua catalana*». A: *10 anys del 'Diccionari de la llengua catalana' de l'Institut d'Estudis Catalans 1995-2005*. Alcanar: Centre d'Estudis Lingüístics i Literaris de les Comarques Centrals dels Països Catalans, p. 29-50.
- CASTELLÀ, Carles M. (2003a). «“Encara queden hòmens jòvens?” Sobre el manteniment de la nasal alveolar en els plurals dels antics proparoxítons llatins». A: *Actes del II Congrés d'Història d'Alcanar* (Alcanar, 1-3 desembre 2000). Alcanar: Ajuntament d'Alcanar, p. 169-183.
- (2003b). «Parleu com vùlguieu!: Aproximació a la variació morfològica verbal del Perraló». A: PRADILLA, Miquel Àngel (ed.). *Llengua i literatura a les comarques de la diòcesi de Tortosa*. Benicarló: Onada. (La Barcel·la; 1), p. 79-96.
- (2006). «Usos i actituds lingüístiques en alumnes de l'IES de Roquetes». *BeCeroLes: Lletres de Llengua i Literatura* [Alcanar: Centre d'Estudis Lingüístics i Literaris de les Comarques Centrals dels Països Catalans], vol. 2, p. 29-51.
- COLL, Pep (1991). *El parlar del Pallars*. Barcelona: Empúries.
- COLÓN, Germà (1993). *El lèxic català dins la Romània*. València: Universitat de València. (Biblioteca Lingüística Catalana; 12)
- (2003). *De Ramon Llull al 'Diccionari' de Fabra: Acostament lingüístic a les lletres catalanes*. Barcelona: Fundació Germà Colón i Domènech; Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- COROMINES, Joan (1983-2001). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial: La Caixa. 10 v.
- COSTA, Joan (2001). «Norma i procés d'estandardització». A: PRADILLA, Miquel Àngel (ed.). *Societat, llengua i norma: A l'entorn de la normativització de la llengua catalana*. Benicarló: Alambor. (Biblioteca Llengua i País; 5)
- CUBELLS, Olga (2009). *Els parlars de la Ribera d'Ebre*. Tarragona: Diputació de Tarragona. 2 v.
- CUBELLS, Olga; SATORRA, Jordi (2003). «Entre el tortosí i el lleidatà». A: *Actes del II Congrés d'Història d'Alcanar* (Alcanar, 1-3 desembre 2000). Alcanar: Ajuntament d'Alcanar, p. 205-227.
- FABRA, Pompeu (1980). *La llengua catalana i la seva normalització*. Barcelona: Edicions 62.
- (2005). *Obres completes*. Vol. 1. Barcelona: ECSA: Edicions 62; València: Edicions 3 i 4; Palma: Moll.
- (2007). *Obres completes*. Vol. 5. Barcelona: ECSA: Edicions 62; València: Edicions 3 i 4; Palma: Moll.
- (2013). *Obres completes*. Vol. 9. Barcelona: ECSA: Edicions 62; València: Edicions 3 i 4; Palma: Moll.
- FERRANDO, Antoni (2000). «La presència dels dialectes territorials en l'obra de Fabra». A: *La lingüística de Pompeu Fabra*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana: Universitat Rovira i Virgili, p. 279-340. 2 v.
- GIMENO, Lluís (1991). «El tortosí. Extensió i característiques dialectals». A: *A sol post: Estudis de llengua i literatura 2*. Alcoi: Marfil. (Universitas; 3), p. 171-192.

- GIMENO, Lluís (1994). *Estudi lingüístic dels parlars de les comarques del nord de Castelló, Castelló de la Plana*: Universitat Jaume I.
- (1997). *Atlas lingüístic de la diòcesi de Tortosa*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (2004). *Mossèn Alcover i les comarques centrals del territori lingüístic (correspondència amb mossèn Joaquim Garcia Girona)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2007). «Els autors castellanencs Joaquim Garcia Girona i Josep Pasqual Tirado, i el diccionari normatiu». A: *10 anys del 'Diccionari de la llengua catalana' de l'Institut d'Estudis Catalans 1995-2005*. Alcanar: Centre d'Estudis Lingüístics i Literaris de les Comarques Centrals dels Països Catalans, p. 51-63.
- GINEBRA, Jordi; NAVARRO, Bartomeu (2003). «El model de llengua estàndard a les comarques meridionals de Catalunya». A: DOMINGO, Anna (ed.). *Una radiografia social de la llengua catalana: Actes de les Jornades sobre la Llengua a les Comarques de Tarragona 2002*. Valls: Cossetània: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, p. 477-497.
- GINEBRA, Jordi; SOLÀ, Joan (2007). *Pompeu Fabra: vida i obra*. Barcelona: Teide.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1993). *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana, II: Morfologia*. Barcelona: IEC.
- (1995). *Diccionari de la llengua catalana*. 1a ed. Barcelona: IEC: Edicions 62: Enciclopèdia Catalana: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Palma: Moll; València: Edicions 3 i 4. [DIEC1]
- (1996). *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana, I: Fonètica*. 2a ed. [revisada]. Barcelona: IEC.
- (2007). *Diccionari de la llengua catalana*. 2a ed. Barcelona: IEC: Edicions 62: Enciclopèdia Catalana. [DIEC2]
- INSTITUT INTERUNIVERSITARI DE FILOLOGIA VALENCIANA (2002). *Guia d'usos lingüístics*. Vol. 1: *Aspectes gramaticals*. València: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.
- LÓPEZ DEL CASTILLO, Lluís (1976). *Llengua standard i nivells de llenguatge*. Barcelona: Laia.
- MARÍ, Isidor (1992). «Registres i varietats de la llengua». *COM Ensenyar Català als Adults* [Barcelona: Generalitat de Catalunya], supl. núm. 10. [Article original de 1983]
- MASSIP, M. Àngels (1989). *Aproximació descriptiva al parlar tortosí*. Tarragona: Diputació de Tarragona.
- MOLLÀ, Toni (2002). *Manual de sociolingüística*. Alzira: Bromera.
- NAVARRO, Pere (1996). *Els parlars de la Terra Alta*. Tarragona: Diputació de Tarragona. 2 v.
- (1998). «Variació diatòpica: dialectologia i geografia lingüística». A: PRADILLA, Miquel Àngel (ed.). *Ecosistema comunicatiu: Llengua i variació*. Benicarló: Alambor, p. 59-80.
- (2000a). «Els parlars de transició entre el català occidental i l'oriental». *Caplletra*, núm. 26, p. 91-105.
- (2000b). *Aproximació geolingüística als parlars de la Ribera d'Ebre*. Flix: Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre.
- (2000c). *Aproximació geolingüística als parlars del Priorat*. Albarca: Migdia Serveis Culturals.
- (2005). *Aproximació geolingüística als parlars del Matarranya*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya.
- (2012). *El parlar de Cambrils*. Cambrils: Ajuntament de Cambrils; Valls: Cossetània.

- PÉREZ SALDANYA, Manuel (1998). *Del llatí al català: Morfosintaxi verbal històrica*. València: Universitat de València. (Biblioteca Lingüística Catalana; 22)
- PITARCH, Vicent (1998). «La planificació del corpus». A: PRADILLA, Miquel Àngel (ed.). *Ecosistema comunicatiu: Llengua i variació*. Benicarló: Alambor, p. 161-182.
- PRADILLA, Miquel Àngel (2013). «El Baix Maestrat, una àrea de transició lingüística». *Boletín de Divulgación Cultural* [Centre d'Estudis del Maestrat], any XXXI, núm. 89.
- PRADILLA, Miquel Àngel (ed.) (1998). *Ecosistema comunicatiu: Llengua i variació*. Benicarló: Alambor. (Biblioteca Gregal; 2)
- (2001). *Societat, llengua i norma: A l'entorn de la normativització de la llengua catalana*. Benicarló: Alambor. (Biblioteca Llengua i País; 5)
- (2003). *Identitat lingüística i estandardització*. Valls: Cossetània.
- RICO, Albert (1989). «Els diccionaris usuals i la llengua normativa. El cas dels mots dialectals». A: *Actes de les Terceres Jornades d'Estudi de la Llengua Normativa*. Barcelona: Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 75-112.
- ROIG, Albert (1993). *L'orgull de ser pocs*. Tarragona: La Gent del Llamp.
- SARAGOSSÀ, Abelard (2001). «El valencià dins el català comú contemporani: una aproximació». A: PRADILLA, Miquel Àngel (ed.). *Societat, llengua i norma: A l'entorn de la normativització de la llengua catalana*. Benicarló: Alambor, p. 183-205.
- SIFRE, Manuel (2005). *Llengua i dialecte*. Alzira: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana: Bromera.
- SISTAC, Ramon (1990). «Els parlars de Ponent». *Ilerda: Humanitats* [Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs], núm. 48, p. 191-195.
- (1998). *El català d'Àneu: Reflexions a l'entorn dels dialectes contemporanis*. Esterrí d'Àneu: Consell Cultural de les Valls d'Àneu.
- SUBIRATS, Andreu (2004). «La variació lingüística i l'aprenentatge de la llengua». A: *Jornades de la Secció Filològica de l'IEC a Tortosa, 1999*. Barcelona: IEC; Tortosa: Ajuntament de Tortosa.
- VENY, Joan (1978). *Estudis de geolingüística catalana*. Barcelona: Edicions 62. (Llibres a l'Abast; 143)
- (1986). *Introducció a la dialectologia catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- (1998). *Els parlars catalans*. Palma de Mallorca: Moll. (Tomir, 38) [1a ed.: Moll, 1982]
- (2001a). *Llengua històrica i llengua estàndard*. València: Universitat de València. (Biblioteca Lingüística Catalana; 26)
- (2001b). «Diatopia i llengua estàndard». A: PRADILLA, Miquel Àngel (ed.). *Societat, llengua i norma: A l'entorn de la normativització de la llengua catalana*. Benicarló: Alambor, p. 207-272.
- (2003). «Qüestions geolingüístiques a l'entorn de la varietat tortosina». A: PRADILLA, Miquel Àngel (ed.). *Llengua i literatura a les comarques de la diòcesi de Tortosa*. Benicarló: Onada. (La Cellera; 1), p. 351-380.
- (2007a). *Petit atlas lingüístic del domini català*. Vol. 1. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (2007b). «El Diccionari general de la llengua catalana: precedents, posterioritat, dialectalismes». A: FABRA, Pompeu. *Obres completes*. Vol. 5. Barcelona: ECSA: Edicions 62; València: Edicions 3 i 4; Palma: Moll, p. 41-76.

- VENY, Joan (2009). *Petit atlas lingüístic del domini català*. Vol. 2. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (2011). *Petit atlas lingüístic del domini català*. Vol. 3. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (2013). *Petit atlas lingüístic del domini català*. Vol. 4. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- VIAPLANA, Joaquim (1996). *Dialectologia*. València: Universitat de València. (Biblioteca Lingüística Catalana; 21)
- (2000). *Lingüística descriptiva: Una introducció aplicada al català*. Barcelona: Edicions 62.